

บทที่ ๒

ความยุ่งยากที่เกิดจากอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก

นโยบายของอังกฤษและฝรั่งเศสในประเทศไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างชาติต่างๆในโลกมักจะเริ่มขึ้นจากการค้าขายเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งอาจจะโยงไปสู่จุดหมายอื่นๆได้ในภายหลัง สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับตะวันตกเริ่มขึ้นจากการค้าขายและการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของพวกตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ครั้นถึงสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ความสัมพันธ์ได้เปลี่ยนเป็นในด้านการเมือง แต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่ได้รุนแรงเหมือนสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ และต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ทั้งนี้เกิดจากการค้นพบทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่เป็นชนวนผลักดันให้ชาวตะวันตกออกแสวงหาอาณานิคม หรืออาจจะกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายของการแสวงหาดินแดนก็เพื่อการเป็นเจ้าจักรวรรดินิยมนั่นเอง (The World Empire)^๑

สำหรับชาติที่ออกแสวงหาอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ และ ๒๐ ที่ได้ชื่อว่าเป็นเจ้าอาณานิคม คือ อังกฤษและฝรั่งเศส เอเชียและแอฟริกาเป็นบริเวณที่ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสแย่งกันที่จะเป็นเจ้าอาณานิคม ถ้าพิจารณาการแสวงหาอาณานิคมของทั้งสองชาติแล้ว จะเห็นว่าขัดแย้งกัน ในขณะที่อังกฤษจะรวมดินแดนที่ตนมีผลประโยชน์อยู่แล้วเท่านั้น ในทางตรงข้ามฝรั่งเศสกลับรวมดินแดนที่ตนคิดจะไม่มีผลประโยชน์ในบริเวณนั้น ดังที่ ฮอลล์ (D.E.G. Hall) ได้กล่าวไว้ว่า

...The contrast between them as empire - builders, one way venture to comment, was....Britain annexed areas where she had interests to protect, whereas France annexed areas where she wished to have

---

๑. Hans J. Morgenthau, op.cit., pp. 36

interests to protect, and so had to shut out competition from the start...

การแสวงหาอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสกระจายไปทั่วเอเชียและแอฟริกา ในบริเวณแอฟริกานั้น ทั้งสองประเทศได้เข้าครอบครองดินแดนต่างๆในทวีปนี้ สิ่งที่ตามมาและหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือ อาณานิคมบางส่วนของทั้งสองประเทศย่อมจะต้องมีอาณาเขตติดต่อกัน ซึ่งทำให้เกิดเรื่องระหองระแหงอยู่เสมอ ดังเช่น กรณีฟาโชดา (Fashoda) ที่ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสเกือบจะต้องปะทะกันจนถึงกับมีการระดมพลทั้งสองฝ่าย ดังที่ น.ส.พ. ไทม์ (Times) ได้กล่าวว่าการระดมพลยังคงมีต่อไปถ้าหากไม่มีการเจรจาตกลงกันระหว่างทั้งสองฝ่าย

...England is arming,....The Government begin on account of Fashoda with the sanction of the entire country,....Both were provided for the present Cabinet by the Fashoda affair,...Thus began this extraordinary and very expensive mobilization, which is still going on and will be continued until the British Government has succeeded in settling all the questions, now pending or about the arise between England and France...

ดังนั้นในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในอินโดจีน เมื่อทั้งสองประเทศเกือบจะมีอาณาเขตติดต่อกันโดยมีประเทศไทยคั่นกลางอยู่นั้น จึงทำให้ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสไม่มีความปรารถนาที่จะรวมเอาประเทศไทยไปเป็นอาณานิคมของตน

...นโยบายของอังกฤษ ซึ่งประพุดติมาช้านานทางตะวันออกนี้ อยากจะให้มอิสรประเทศอยู่กลางไม่ยอมให้เขตรแดนอังกฤษต่อกับเขตรแดนเมืองขึ้นของประเทศใหญ่ในยุโรป...

๑. D.E.G. Hall, A History of South - East Asia, 3rd ed (New York : St Martin's Press, 1968) pp. 679.

๒. หจข., ร.๔ ค.๔๑/๒๑ "The Times" 21 December 1898.

๓. ตปท., หมวดสนธิสัญญา หนังสือสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส หน้า ๒.๑๓/๑ บันทึกของรัฐบาลไทยในปี ค.ศ.๑๘๐๓.

อย่างไรก็ตามทั้งสองประเทศก็พยายามแข่งขันแสวงหาอิทธิพลจากราชสำนักไทย เพื่อหาผลประโยชน์ใส่ตนเองให้มากที่สุด แต่วิธีการของทั้งสองชาติแตกต่างกัน อังกฤษปฏิบัติต่อไทยอย่างละมุนละม่อม เพราะตระหนักถึงความเป็นเอกราชของไทยว่าสำคัญต่ออำนาจอธิปไตยของตน เพราะตราบไคท์ไทยยังคงเป็นเอกราช อำนาจอธิปไตยของตนก็ยังคงปลอดภัยอยู่ ดังที่เจ้าพระยาบวรราชมารชย์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า

...การปอลิตีกัลข้างฝ่ายตะวันออกนี้ เมืองไทยเป็นเมืองสำคัญที่ควรอังกฤษจะต้องอุดหนุนให้แข็งแรงอยู่เพื่อจะกันชาติอื่น เพราะเป็นเมืองตั้งอยู่ในระหว่างเขตรแดนอังกฤษกับเขตรแดนของชาติอื่น เห็นชัคว่าจะต้องคบกับไทยให้สนิท จะเป็นการดีในปอลิตีกัลของเขา ซึ่งได้คิดอุดหนุนไทยให้มีประโยชน์ในข้อสัญญาที่จะป้องกันชาติอื่นด้วยกำลังของตัวเองได้ ส่วนอังกฤษนั้นมีประโยชน์อยู่ในพื้นการ คือ ไทยแข็งแรงเป็นที่กัชาติอื่นนั้นอยู่แล้ว...^๑

นอกจากนั้นฝ่ายอังกฤษเองก็แสดงนโยบายของตนต่อความเป็นเอกราชของประเทศไทยว่าตนไม่ปรารถนาที่จะมีอำนาจอธิปไตย^{๑๐}กับฝรั่งเศสซึ่งเป็นที่แน่นอนว่าจะต้องเกิดความยุ่งยากแน่นอน นอกจากนี้ผลประโยชน์ของอังกฤษในประเทศไทยก็มีมากเกินกว่าที่จะให้ใครมาทำความเสียหาย ในกรณีที่รัฐบาลไทยไม่สามารถเป็นเอกราชอยู่ได้ เพราะฉะนั้นจึงทำให้รัฐบาลอังกฤษพยายามที่จะสนับสนุนความเป็นเอกราชอยู่เสมอ ดังที่ เดอ บุนเซน (Mauricede Bunsen) ทูตอังกฤษในไทยกล่าวว่า

...in order to prevent the complications which must be apprehended if the possessions of Great Britain and France in the Far East should come into immediate contact along so extended a line of frontier.... Britain's commercial interests in Siam were so very considerable, far excuding those of any other Power being secured by others to the detriment of Great Britain...^๒

๑. หจข., ร.๕ บ.๑.๒/๒ เจ้าพระยาบวรราชมารชย์-รัชกาลที่ ๔ รัช.๘๘-๘๘.

๒. เอกสารของ De Bunsen อ้างถึงใน Chandran Jeshurun, 'The Contest for Siam 1889 - 1902' (Kuala Lumpur : Art Printing Works, 1977). pp. 118.

ดังนั้นผู้แทนที่รัฐบาลอังกฤษส่งเข้ามาเจรจาทางพระราชไมตรี จึงได้รับการคัดเลือกเป็นอย่างดีและจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเทศไทย ประชาชน ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งคุณสมบัตินี้แตกต่างกับฝรั่งเศส เพราะผู้ที่รัฐบาลฝรั่งเศสส่งเข้ามา มักจะขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่างๆเกี่ยวกับเมืองไทย

จากการที่ทั้งสองประเทศ คือ อังกฤษและฝรั่งเศส ได้ขยายอาณาเขตของตนออกไปจนเขตแดนของทั้งสองอยู่ใกล้กันเช่นนี้ ทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสเห็นความจำเป็นที่จะต้องยึดดินแดนเป็นกลางกันระหว่างดินแดนของตนและทำหน้าที่เป็นรัฐกันกระหนาบ ประเทศไทยจึงเป็นบริเวณที่ทั้งสองต้องการ โดยเริ่มทำการเจรจาเกี่ยวกับปัญหาการปักปันพรมแดน และเรื่องรัฐกันกระหนาบ ฝรั่งเศสเคยยื่นข้อเสนอต่ออังกฤษในขณะที่อังกฤษทำการขยายดินแดนในพม่าเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๔๔ และ ๑๘๔๖^๑ ซึ่งเป็นขณะที่ฝรั่งเศสเองกำลังขยายอิทธิพลในเขมร แต่ข้อเสนอของฝรั่งเศสไม่ได้อะไร เพราะต่างฝ่ายต่างก็ไม่หยุดยั้งที่จะขยายอิทธิพลเข้ามายังดินแดนของไทย โดยเฉพาะดินแดนระหว่างแม่น้ำสาละวิน และแม่น้ำโขงในปี ค.ศ. ๑๘๔๒ ลอร์ด เลมิงตัน (Lord Lamington) เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำอังกฤษได้กล่าวสุนทรพจน์ที่สภาขุนนาง (House of Lord) ว่าฝรั่งเศสมีความปรารถนาที่จะตกลงกับอังกฤษในกรณีเมืองไทย ที่จะให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งผูกมัดตนเองที่จะไม่ขยายอำนาจเลย แม่น้ำโขงขึ้นไป

...each Power should bind itself to the other not to extend its influence beyond the Mekong...^๒

ฝ่ายอังกฤษซึ่งมี ลอร์ด ซอลสเบอรี (Lord Salisbury) เป็นนายกรัฐมนตรีในสมัยนั้นก็ปฏิเสธ โดยให้เหตุผลว่าข้อเสนอของฝรั่งเศสไม่ได้ให้อีกฝ่ายหนึ่งรับรู้การขยายตัวของอีกฝ่ายหนึ่ง

...he did not propose that either Power should recognize the other as advancing as far as the banks of Mekong...^๓

๑. วาไล ณ บ่อมเพชร, "นโยบายของอังกฤษและฝรั่งเศสในประเทศไทยระหว่าง ค.ศ. ๑๘๔๒-๑๘๔๐" วารสารวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๔ มิถุนายน ๒๕๒๑): ๒๐-๒๑.

๒. F.O. 69/147 Salisbury - Mr. Egerton 16 February 1892.

๓. Ibid.,

อังกฤษ เริ่มทวาดกวลัทธิพลของฝรั่งเศสหลังเหตุการณ์เรือปืนในปี ค.ศ.๑๘๕๓ ที่ฝรั่งเศส สามารถเข้าครอบครองดินแดนลาวต่างๆที่เป็นของไทยมาก่อน เพราะอาณาเขตของฝรั่งเศสในครั้งนี้ได้ เข้ามาติดกับดินแดนของตนในบริเวณภาคเหนือของไทย คือ พม่า ทำให้อังกฤษหันกลับมาทบทวนถึงนโยบาย การประกันความเป็นเอกราชของไทยอีกครั้งหนึ่ง เพราะโรสเบอรี (Lord Rosebery) ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีอังกฤษในระบะนั้นกล่าวว่าอินเดียนของตนจะได้รับความกระทบกระเทือน รวมทั้งผลประโยชน์ของ ตนอังกฤษในไทยด้วย เพราะถ้าหากไทยต้องตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสแล้วย่อมจะเป็นที่แน่นอนว่า อาณานิคมของฝรั่งเศสจะต้องติดกับพม่าของตน อินเดียซึ่งอยู่ถัดไปจากพม่าอาจจะได้รับความกระทบกระ- เทือนด้วย * นอกจากนั้นฝรั่งเศสยังพยายามเรียกรื้อพระตะบองและนครวัดจากไทยอีกด้วย สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ทำให้อังกฤษต้องหันมาพิจารณานโยบายของตนใหม่ เพราะถ้าไม่รีบทำแล้ว อาณานิคมของตน กับของฝรั่งเศสจะต้องติดกัน ซึ่งจะนำมาถึงความยุ่งยากในภายหลัง ^๒

ในที่สุดทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสก็ได้ตกลงประกันความเป็นกลางของไทย เมื่อ ๑๔ มกราคม ค.ศ.๑๘๘๖ โดยมีใจความสำคัญว่า ทั้งสองฝ่ายจะไม่ยกกำลังเข้ามาในเขตของไทย ซึ่งในที่นี้คือ บริเวณที่ดินรอบๆลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยปราศจากการรับรู้ของอีกฝ่ายหนึ่ง และจำกัดให้แม่น้ำโขงเป็น เส้นกันพรมแดนระหว่างอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส ^๓

มีข้อที่น่าสังเกตว่า การตกลงครั้งนี้ฝ่ายไทยไม่ได้เข้าไปร่วมด้วย อย่างไรก็ตามรัฐบาลไทย ก็ยังยินดีต่อการประกันครั้งนี้ เพราะถ้าหากทั้งสองฝ่ายไม่ทำเช่นนี้แล้ว ในกรณีที่มีเหตุวิวาทกัน ประเทศไทยซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกลางจะต้องตกเป็นสมรภูมิแน่นอน ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับสั่งไว้ว่า

๑. หจข., ร.๕ ผ.๒๑/๔ พระยาประสิทธิ์สุลการ-กรมเทววงษ์ ๒๑ ธันวาคม รศ.๑๑๔.

๒. Chandran Jeshurun, The Contest for Siam 1889 - 1902, p.xiv

๓. ค.น.ท., ทวาดสนธิสัญญา หมู่อัญญาสยาม-อังกฤษ สนธิสัญญาระหว่างไทย-อังกฤษ

...หนังสืออุปทูตอังกฤษ คู่มือด้วยคำมั่นคงมาก น่ากลัวที่สัตว์ใหญ่ทั้งสองจะเกิดวิวาทกันขึ้น เรา จะไปอยู่กลางจริงได้...

กระนั้นก็ตามจากการที่ข้อตกลงในปี ค.ศ.๑๘๙๖ ไม่ได้กล่าวถึงบริเวณตะวันตกของไทย ตั้งแต่ บริเวณบางตะพานลงไป ทำให้รัฐบาลไทยหวั่นเกรงภัยที่จะเกิดกับบริเวณนี้ นอกจากนั้นบริเวณทาง ใต้ของไทยยังเป็นบริเวณที่มีข่าวลือออกมาเสมอว่า รัสเซียและเยอรมันอยากได้มาเป็นสถานีน้ำมัน ย่อมเป็นที่แน่นอนว่าอังกฤษจะต้องไม่ยอม เพราะอาจจะทำให้อิทธิพลของตนในบริเวณนี้ลดน้อยลงก็ได้ แต่ละครั้งที่มีข่าวลือออกมา รัฐบาลอังกฤษจะต้องการได้คำยืนยันจากไทยเสมอว่าเป็นเรื่องจริงหรือไม่ ดังเช่น กรณีที่มีข่าวลือจาก น.ส.พ สแตนดาร์ด (Standard) ในปี ค.ศ.๑๘๙๐ ที่ลงบทความว่า เยอรมันมีความสัมพันธ์ลับกับไทยเพื่อตั้งสถานีเชื้อเพลิงทางใต้ของเกาะบีนัง^๒ ทำให้อังกฤษตกใจรีบทำ การสอบสวนข้อเท็จจริง แต่รัฐบาลปฏิเสธข่าว กระนั้นก็ตามก็ทำให้มีผู้เสนอต่อลอร์ด ซอลสเบอรี (Lord Salisbury) ว่าควรจะมีการตกลงกันระหว่างสามมหาอำนาจ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน เพื่อประกันความเป็นกลางของไทย แต่ลอร์ด ซอลสเบอรี (Lord Salisbury) ปฏิเสธ^๓

จากเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ ทำให้รัฐบาลไทยรู้ว่าอังกฤษคงจะไม่ปล่อยให้ทางใต้ของไทยตก อยู่ใต้อิทธิพลของชาติยุโรปอื่นๆแน่นอน ดังนั้นจึงทำให้รัฐบาลไทยมีความคิดที่จะทำสัญญาลับกับอังกฤษ เพื่อตกลงกันในการป้องกันบริเวณนี้

รัฐบาลไทยเคยมีความคิดเช่นนี้มาก่อนแล้วตั้งแต่ปี ค.ศ.๑๘๙๒ แต่ไม่ได้มีการตกลงอะไรแนบ นอน เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วยกับการทำสัญญาลับในระยะนั้น

-) ... เรื่องหนังสือลับกับอังกฤษที่คิดนี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจทำให้ฉันครีตรองอยู่ตั้งแต่รับหนังสือ วันที่ ๑๔ เกิดหวั่นไหวในใจไปว่า เมืองใหญ่กับเมืองน้อยทำสัญญาลับช่วยอุดหนุนกันเช่นนี้ ยากที่

๑. ทจข., ร.๔ ผ.๑๘.๒/๓ รัชกาลที่ ๔-กรมเทววงษ์ ๑๐ กันยายน รศ.๑๑๒.

๒. F.O. 69/139 F.O to Jones 15 December 1890.

๓. F.O. 69/145 Memorandum by G.S. Clarke 22 December 1890.

จะให้แลเห็นเป็นอย่างอื่น นอกจากเป็นโปรแตกชั้น... การซึ่งคิดว่า ถ้ามีหนังสือฉบับนี้ จะเป็นที่ให้ฝรั่งเศสเกรงใจขึ้นนั้น อันก็ให้หนักหัวใจ กล่าวจะกลายเป็นเข้าไปยั่วใจให้คลัง ถ้านึกอยากลองดูอยากสู้ขึ้นมา จะกลับทำให้อังกฤษรีบรวบเราหนักเข้ากรรมัง...

ในระบะที่ไทยคิดที่จะทำสัญญาฉบับในปี ค.ศ.๑๘๔๗ นั้น เสนาบดีของไทยหลายคนก็เห็นด้วย เช่น ^{พระเจ้า}กรมพระสวัสดิโสภณ และ สมเด็จกรม ^{พระเจ้า}เทววงษ์ โดยเฉพาะสมเด็จกรม ^{พระเจ้า}เทววงษ์ทรงแนใจในความจริงใจของอังกฤษมาก

...With England, I have not much to fear of her insincerity, and as the Malay Peninsula is open to be attacked by many other Power, the convention would be good in all its way... ๒

ในวันที่ ๖ เมษายน ค.ศ.๑๘๔๗ ก็มีการตกลงในเรื่องสัญญาฉบับระหว่างไทย-อังกฤษ โดยฝ่ายไทยสัญญาว่า จะไม่ให้ต่างชาติเข้ามาในบริเวณนี้โดยปราศจากการเห็นชอบของอังกฤษ ในขณะที่เดียวกันอังกฤษจะป้องกันไทยเต็มที่ถ้ามีต่างชาติเข้ามาโจมตีไทย ผลของสัญญาฉบับนี้ผู้ที่ได้เปรียบคือ อังกฤษนั่นเอง เพราะหลังจากนั้นมีชาติตะวันตกอื่นๆจะขอเข้ามาทำสัมปทานต่างๆจากรัฐบาลไทย แต่ปรากฏว่าไม่มีใครได้รับสัมปทาน นอกจากอังกฤษซึ่งทำให้ไทยเป็นผู้ที่เสียเปรียบตลอดมา

ในปี ค.ศ.๑๘๐๔ ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสได้ทำการตกลงย้าสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ.๑๘๔๖ อีกครั้งหนึ่งในการที่จะไม่ล่งล้ำเข้าไปในอาณาเขตของประเทศไทย ซึ่งอังกฤษอ้างว่าเป็นการดีสำหรับไทย เพราะเท่ากับเป็นการย้าความเป็นเอกราชของไทย โดยเฉพาะลุ่มน้ำเจ้าพระยาว่าชาติใดจะบุกบุกไม่ได้ ๓ การตกลงในปีนี้ฝ่ายไทยไม่เห็นด้วยแต่ก็ทำอะไรไม่ได้

ตราบจนสิ้นราชการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี ค.ศ.๑๘๙๐ นโยบายของอังกฤษและฝรั่งเศสยังคงเป็นเช่นเดิม ยังไม่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งคิดที่จะเอาประเทศไทยไปเป็นอาณานิคมอย่างจริงจังๆ นอกจากจะให้รัฐกันชนเท่านั้น

-
- ๑. คปท., หมวดสนธิสัญญา หมู่เขตแดนพม่าฝ่ายเหนือ แห่ง ๘.๓ รัชกาลที่ ๔-กรมเทววงษ์ ๒๑ เมษายน รศ.๑๑๑.
  - ๒. คปท., หมวดสนธิสัญญา หมู่สัญญาสยาม-อังกฤษ แห่ง ๑.๔ กรมเทววงษ์-M.Jaclicemyns 3 June 1896.
  - ๓. หจช., ร.๔ ฝ.๑๔/๖ พระยาสุรียานุวัตร-กรมเทววงษ์ ๘ เมษายน รศ.๑๒๓.

สัมพันธภาพระหว่างไทย-อังกฤษ

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่รัฐบาลไทยต้องเผชิญกับอิทธิพลของตะวันตกนั้น ทำให้พระองค์ทรงมีนโยบาย เปิดประตู เป็นมิตรกับทุกชาติ เพื่อให้เข้ามามีสิทธิในไทย โดยเท่าเทียมกัน ทรงไม่ให้ชาติหนึ่งชาติใดมีสิทธิพิเศษ แต่สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส แล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะความสนใจไม่ได้แบ่งออกเป็นในด้านการค้า และด้านการเมือง เช่นเดียวกับประเทศยุโรปอื่นๆ ฝรั่งเศสกลับเข้ามายุ่งเกี่ยวทางด้านการเมืองของไทยโดยตลอด ทำให้พระองค์ทรงเปลี่ยนจากนโยบายเดิมมาเป็นพึงมหาอำนาจอีกชาติหนึ่งไว้คอยคานอำนาจของฝรั่งเศส

อังกฤษเป็นชาติที่พระองค์หวังไว้ว่าจะสามารถคานอำนาจของฝรั่งเศสได้ เพราะเป็นชาติคู่แข่งในการแสวงหาอาณานิคม แต่อังกฤษไม่มีลักษณะที่หาที่จะสนใจทางด้านการเมืองของไทย เพราะขณะนั้น ความสนใจของอังกฤษกำลังมุ่งตรงไปที่แหลมมลายู และพยายามที่จะรวมบริเวณนี้ โดยเกรงว่าฝรั่งเศสจะชิงเอาไปถ้าหากฝรั่งเศสสามารถเข้าครอบครองเมืองไทยได้ ดังที่ ซาเตอ (Ernest Satow) ได้กล่าวไว้ในปี ค.ศ. ๑๘๘๔ ว่า

...I believe our true policy is to extend our influence over all Malay States of the Peninsula up to British Burmah...in the event of Siam falling under French influence... ”

ขณะเดียวกันอังกฤษก็สนใจทางเหนือของไทย แต่สำหรับทางภาคเหนือนี้รัฐบาลไทยให้ความสนใจมากกว่าทางใต้ จะเห็นได้จากการปฏิรูปการปกครองทางเหนือ และมีโครงการสร้างทางรถไฟกรุงเทพ-เชียงใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการในปี ค.ศ. ๑๘๘๘ เกี่ยวกับนโยบายทางเหนือของไทยว่า

...ราชการอันใดซึ่งจะบังคับประชาชนต้องบังคับให้เจ็บขาด ไม่ควรจะต้องมีความเกรงใจเพื่อจะว่าโดยย่อแล้ว ให้ใช้อากการกิริยาถ้อยคำอันอ่อนหวาน แต่การที่จะเอานั้นต้องเอาให้ได้จริงๆ เหมือนหนึ่งเขาวัวมีเอเหล็กหุ้มกำพโย เมื่อถูกต้องลูบล่าอุกก็นุ่มน้อม แต่เมื่อเวลาปีบเข้าแล้วไม่มีล้ามีคลายเลย... ”

๑. F.O. 69/103 Memorandum of Mr. Satow 20 June 1885.

๒. หจข., ร.๔ รล.๓/๓ กระบรมราชโองการ รศ.๑๐๘.

สำหรับบริเวณที่เป็นอาณาเขตของไทยที่ไม่ใช่ประเทศราชนั้น ความสนใจของอังกฤษประการสำคัญ คือ ในทางด้านค้าขาย จะเห็นได้จากการที่อังกฤษเป็นชาติที่ส่งสินค้าเข้ามาขายมากที่สุดถึง ๔๓ % จากจำนวนชาติต่างๆที่ส่งสินค้าเข้ามาขายในไทย^๑ เพราะในระบายนั้นความสนใจของอังกฤษส่วนใหญ่กำลังมุ่งไปที่บริเวณคาบสมุทรสยาม ซึ่งตั้งอยู่ทางใต้ของไทย^๒ อย่างไรก็ตามรัฐบาลอังกฤษก็ไม่ทอดทิ้งความเคลื่อนไหวต่างๆทางการเมืองของรัฐบาลไทย ติดตามสนใจข่าวการเมืองไทยอยู่เสมอโดยไม่นำตัวเองเข้ามาพัวพันกับการเมืองไทย ซึ่งจะเห็นตัวอย่างได้จากการที่อังกฤษวางเฉยเมื่อประเทศไทยมีนโยบายที่จะพึ่งความช่วยเหลือจากอังกฤษ เพื่อต่อต้านอิทธิพลของฝรั่งเศส โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเหตุการณ์เรือปืน รต.๑๑๒ หรือปี ค.ศ.๑๘๘๓ ยิ่งแสดงให้เห็นชัดว่าอังกฤษทำทุกอย่างเพื่อผลประโยชน์ในทางด้านการค้าขายเท่านั้น ระบายนั้นรัฐบาลไทยหวังความช่วยเหลือจากอังกฤษ ในขณะที่เหตุการณ์ไทย-ฝรั่งเศส กำลังตรึงเครียด อังกฤษได้ส่งเรือรบเข้ามาในน่านน้ำไทย โดยให้เหตุผลว่าตนส่งเรือรบเข้ามาครั้งนี้ มิได้เพื่อช่วยเหลือรัฐบาลไทย แต่ส่งเรือรบเข้ามาเพื่อป้องกันทรัพย์สินของอังกฤษในเมืองไทย และจะทำทุกอย่างเพื่อปกป้องชาวอังกฤษในเมืองไทย ดังที่ โรสเบอรี (Lord Rosebery) ได้กล่าวไว้ว่า

"...The dispatch of the British ships to Siam was rendered necessary by the fact that our merchants loudly demanded protection, not against France..."^๓

วิกฤตการณ์ครั้งนี้ อังกฤษไม่ได้ยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือไทย เพียงแต่คอยบอกให้ไทยยอมตามคำเรียกร้องของฝรั่งเศส ทำให้รัฐบาลไทยผิดหวังในที่ทำของอังกฤษเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะหวังอยู่เสมอว่า อย่างไรเสียอังกฤษต้องช่วยเหลือไทยแน่นอน

จากเหตุการณ์ครั้งนี้ พิสูจน์ให้เห็นว่าอังกฤษจะไม่ทำอะไรทั้งสิ้นตราบใดที่ผลประโยชน์ของตนยังไม่ถูกรบกวนกระเทือน หลังเหตุการณ์เรือปืนนี้ เมื่อฝรั่งเศสได้แสดงความสนใจที่จะขุดคลองคอคอดกระ

๑. หจช., ร.๕ ฝ.๓๘/๒ น.ส.พ.Globe ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๓๖.

๒. F.O. 69/103 Memorandum of Mr. Satow 20 June 1885.

๓. F.O. 69/157 Rosebery-Mr.Phipps 3 July 1893.

ในบริเวณทางใต้ของไทย คราวนี้อังกฤษเดือดร้อนถึงกับคัดค้านรัฐบาลไทยว่า จะต้องไม่ให้ฝรั่งเศส ขูดคลองนี้ ถ้ารัฐบาลไทยอนุญาตให้ฝรั่งเศสทำเมื่อไร ตนจะเข้ายึดหัวเมืองมลายู^๑ ทั้งนี้เพราะหาก ฝรั่งเศสเข้ามาขูดคลองคอคอดกระจริงๆแล้ว อิทธิพลที่ได้สร้างมาในบริเวณทางใต้ของไทยและแหลม มลายูจะต้องได้รับความกระทบกระเทือนจากฝรั่งเศสแน่นอน ซึ่งเป็นสิ่งที่อังกฤษยอมไม่ได้ อังกฤษถึง กับขอลูกสัญญาที่ไทยทำกับฝรั่งเศส จากเหตุการณ์เรื่องปืนในเดือนกรกฎาคมว่า มีข้อความเกี่ยวข้องกับ คอคอดกระหรือไม่ "...แล้วถามเรื่องคลองกระนั้นว่า คอเวอนเมนต์อังกฤษร้อนใจมาก ข้าพระพุทธเจ้า เหนเป็นการสงไสยเสียเต็มประดาแล้ว จึงได้พูดว่าเขาไม่ได้เอ่ยเรื่องคลองกระขึ้นเลย....จึงได้ขอลูก สัญญาอย่างที่เขน...๒"

ความปรารถนาของอังกฤษในระบะนั้น คือการทำให้ทางใต้ของไทยตกอยู่ใต้อิทธิพลของตน โดยไม่มีมหาอำนาจชาติอื่นเข้ามาแข่งขันกับตน เนื่องจากในขณะนั้นมีเหตุการณ์หลายประการที่ทำให้ อังกฤษต้องการความแน่ใจ นับตั้งแต่ข่าวความต้องการของฝรั่งเศสที่จะขูดคลองคอคอดกระ ข่าวลือ การขอสัมประทานเกาะโคเคาะหนึ่งในบริเวณคาบสมุทรมลายูของไทย เพื่อสร้างสถานีเชื้อเพลิงของ เยอรมัน และข่าวลือการขอเช่าที่ทางเหนือของเกาะปีนัง เพื่อตั้งสถานีเชื้อเพลิงของรัสเซีย ล้วนแต่ ทำให้อังกฤษหวั่นเกรงทั้งสิ้น ในขณะเดียวกันรัฐบาลไทยก็ตระหนักถึงความไม่ปลอดภัยในบริเวณนี้เช่นเดียวกัน คือ บริเวณตั้งแต่บางตะพานลงไป เนื่องจากสนธิสัญญาที่อังกฤษและฝรั่งเศสได้ร่วมกันรับประกันความ เป็นกลางของไทยในปี ค.ศ.๑๘๔๖ นั้นไม่ได้รวมบริเวณทางใต้ของไทยเข้าไปด้วย ดังนั้นด้วยเหตุที่ทั้งสอง ชาติมีผลประโยชน์ร่วมกัน จึงทำให้ทั้งสองชาติทำสัญญาลับซึ่งกันและกันในวันที่ ๑๕ มกราคม ค.ศ.๑๘๔๗ โดยสรุปใจความได้ว่า

๑. หจช., ร.๕ ผ.๑๘/๘ พระยามหาโยธา-กรมเทววงษ์ ๒๓ สิงหาคม รศ.๑๑๒.

๒. หจช., ร.๕ ผ.๑๘/๑๐ กรมเทววงษ์-รัชกาลที่ ๕ ๑๑ ตุลาคม รศ.๑๑๒.

๑. อังกฤษไม่ยอมให้ชาติใดชาติหนึ่งมีอำนาจได้เมืองบางสะพานลงไป
๒. อังกฤษไม่ยอมให้ชาติที่สามเข้ามาเรียกร้องบริเวณนี้จากไทย
๓. รัฐบาลไทยจะต้องให้อังกฤษรับรู้ทุกครั้งที่ไทยจะให้ชาติที่สามเข้ามามีอำนาจสิทธิ์ขาด หรือมีสิทธิพิเศษในทางการค้า หรือจับจองที่ดิน

ผลของสัญญาฉบับนี้ อังกฤษเป็นฝ่ายได้เปรียบเพียงชาติเดียว เพราะปรากฏว่าหลังจากการทำสัญญาฉบับแล้ว มีชาติตะวันตกอื่นๆ เข้ามาขอสัมปทานในบริเวณนี้ แต่ไม่มีใครได้สัมปทานนอกจากชาวอังกฤษเท่านั้น ทำให้ไทยเป็นฝ่ายเสียผลประโยชน์เพียงฝ่ายเดียว ดังที่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ ได้ทรงกล่าวไว้ว่า

...ตั้งแต่ได้ทำสัญญาฉบับว่าด้วยเรื่องแหลมมลายู ในระหว่างกรุงสยามขึ้นแล้วถ้ามีผู้ใดมาขอรับอาชญาบัตรตรวจแร่ขออนุญาตทำเหมืองแร่ในแหลมมลายู ก็เป็นธรรมเนียมมาที่รัฐบาลเคยหาฤาษสถานขุดอังกฤษที่กรุงเทพฯ ราชทูตอังกฤษก็หาฤาไปยังรัฐบาลสเตรตส เซตเตอลเมนต์อีกต่อหนึ่ง ถ้าผู้ที่มาขออาชญาบัตรขออนุญาตทำเหมืองแร่เป็นคนชาติอื่นนอกจากอังกฤษ รัฐบาลสเตรตส-เซตเตอลเมนต์มักจะไม่เห็นชอบด้วย บางทีก็ส่งกับตองหาฤาไปยังรัฐบาลอังกฤษอีกชั้นหนึ่ง ผู้ที่มาร้องขอว่าจะได้รับตอบก็ตั้งเดือนตั้งปี เป็นการเสียเวลามากนัก... เพราะการที่ได้กระทำอยู่เดี๋ยวนี้ดูเหมือนว่าอังกฤษปิดประตูค้าเสียแต่ผู้เดียวในแหลมมลายู ซึ่งทำให้เป็นโพลีซีของรัฐบาลอังกฤษมาแต่ไร...

หลังจากที่อังกฤษมั่นใจว่าภาคใต้ของไทยไม่มีใครสามารถสร้างอิทธิพลแข่งกับตนแล้ว ก็เริ่มสนใจสร้างอิทธิพลต่อในบริเวณตะวันตกของไทย ที่ติดกับพม่าโดยยื่นความจำนงที่จะเข้ามาสำรวจชายแดนตะวันตกของไทย รวมทั้งภาคเหนือของไทยด้วย

๑. ตปท., หมวดสนธิสัญญา แผนกสยาม-อังกฤษ หน้า ๑.๔ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ-พระยาราชานุประพันธ์ และ Mr. Strobel ๑๔ มกราคม รศ.๑๒๔.

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าอังกฤษทำทุกวิถีทางเพื่อป้องกันอิทธิพลของตน การเข้ามาเกี่ยวข้องกับของรัฐบาลอังกฤษส่วนใหญ่จะเกิดจากความวุ่นวายต่างๆที่มักจะมีเกิดจากพ่อค้าชาวอังกฤษในไทย โดยเฉพาะความวุ่นวายอันเกิดจาก นายคัพ^๑ ซึ่งเป็นขบวนการให้รัฐบาลเข้ามาผูกพันกับทางใต้ของไทยมากขึ้นตามลำดับ สำหรับเรื่องของนายคัพนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคย

๑. นายโรเบิร์ต วิลเลียม คัพ (Robert William Duff) เคยเป็นข้าราชการอังกฤษในสหพันธรัฐมลายู และเคยร่วมอยู่ในคณะผู้ติดตามพวกกบฏเมืองปะหัง ที่เข้าไปในเมืองกสันตันและตรังกานู ในปี ค.ศ. ๑๘๕๕ คัพได้ลาออกจากราชการในปี ค.ศ. ๑๘๖๐ โดยอ้างว่าสุขภาพไม่ดี

เมื่อออกมาแล้วได้ตั้งบริษัททำเหมืองแร่ในกสันตัน ตรังกานู โดยเข้ามาติดต่อขอสำรวจในบริเวณนี้จากรัฐบาลไทย ในการสำรวจมีเจ้าพนักงานฝ่ายไทยได้ติดตามไปด้วย ก็พบว่าพระยาภักสันตันได้อนุญาตให้ชาวจีนทำเหมืองแร่อยู่หลายแห่ง โดยที่รัฐบาลไม่รู้มาก่อน

หลังจากการสำรวจเสร็จสิ้นแล้ว คัพได้ขอสัมปทานป่าไม้จากรัฐบาลไทย แต่รัฐบาลไทยปฏิเสธที่จะให้สัมปทานป่าไม้แก่คัพ โดยให้เหตุผลว่าได้ปฏิเสธเยอรมันที่มาขอเช่าเกาะลังการีทางภาคใต้ของไทยแล้ว ถ้าหากรัฐบาลไทยให้สัมปทานแก่นายคัพ ชาตินี้อาจจะเอาอย่างได้

ดังนั้น คัพจึงดำเนินการเจรจากับพระยาภักสันตันเอง และได้สัมปทาน นอกจากนั้นยังขอให้รัฐบาลอังกฤษคุ้มครองตน แต่บริษัทคัพได้รับแต่เพียงการรับรองจากทูตอังกฤษในไทยเท่านั้น จึงทำให้คัพขู่รัฐบาลอังกฤษว่า ถ้ารัฐบาลอังกฤษไม่คุ้มครองตนแล้ว ตนจะขอความช่วยเหลือจากต่างชาติ หรือมอบบริษัทให้กับเยอรมัน ซึ่งคัพรู้อยู่แล้วว่ารัฐบาลอังกฤษจะไม่ต้องการให้มีชาติอื่นในเขตภาคใต้ของไทยแน่นอน คำขู่ของคัพเป็นผลสำเร็จ เพราะรัฐบาลอังกฤษได้ดำเนินการจนทำให้รัฐบาลไทยต้องออกอาชญาบัตรแก่นายคัพในที่สุด เมื่อเดือน กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๖๒.

ปรารภว่า "...เรื่องคัพได้มาเกิดขึ้นเวลานี้ด้วย...ว่าตามจริงก็เป็นประโยชน์ข้างฝ่ายเขา เราจะหายุติธรรมจากผู้มีอินเตอเรสยาก แต่เป็นการสำคัญจะต้องระวัง..."^๑

จากเหตุการณ์เรื่องของนายคัพ เห็นได้ชัดว่าผลประโยชน์ของอังกฤษในภาคใต้ของไทยเพิ่มขึ้นตามลำดับ จนถึงกับต้องการให้รัฐบาลไทยจ้างชาวอังกฤษเป็นผู้แทนของรัฐบาลไทยที่กสินตัน ครงกานู และปัตตานี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงปฏิเสธ เพราะถ้าหากไทยจ้างชาวอังกฤษในบริเวณนี้แล้ว ฝรั่งเศสต้องหาเหตุให้รัฐบาลไทยจ้างชาวฝรั่งเศสในบริเวณตะวันออกของไทยแน่นอน^๒

นอกจากนั้นอังกฤษยังยุยงให้เจ้าเมืองต่างๆทางใต้ของไทยแข็งข้อต่อรัฐบาลไทย โดยบุคคลนับสนุนว่า ถ้าเจ้าเมืองเหล่านี้ได้เอกราชจากไทยแล้ว อังกฤษจะให้อิสระในการปกครองตนเอง ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวิจารณ์ไว้ว่า

...แต่เหตุผลที่เกิดขึ้นทั้งปวงเหล่านี้ได้เกิดขึ้นโดยคนภายนอก เข้ามาล่อว่าเมื่อได้คอนเซสชันแล้ว จะช่วยให้รายาททั้งหลายนั้นได้ปกครองเมืองของตัวเองแต่ลำพัง เกือบจะถึงเป็นอินดีเพนเดนทหกแซก เหล่านี้จึงมีความนิยมพากันกำเริบขึ้น..."^๓

จากกรณีนี้ทำให้สามารถเห็นนโยบายของอังกฤษที่มี ลอร์ด แลงสเดอว์น (Lord Lansdowne) เป็นนายกรัฐมนตรีในระยะนั้นว่า ได้เปลี่ยนไปดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรารภไว้ว่า

...แต่มีความเสียใจที่จะบอกให้ทราบว่า หูดอังกฤษทุกๆคนซึ่งล่วงมาแล้ว ย่อมมีไมตรีสนทนากันกับเราและเป็นที่ไว้ใจกันเสมอมา แต่มีสเดอเตาเวอได้เข้ามาอยู่ ๔ เดือนเกือบจะทั่วทุกๆคนได้สังเกตได้ว่าความประพฤติของเขากับเราเป็นอย่างอื่นกับไปจากที่ผู้ก่อนๆเขาได้เคยประพฤติ จนถึงกับน่าจะเห็นได้ว่าตำแหน่งหูดอังกฤษในเมืองเราได้เปลี่ยนใหม่ คล้ายกันกับของฝรั่งเศส

๑. หจช., ร.๕ ต.๒/๑๗ รัชกาลที่ ๕-เจ้าพระยาอภัยราชา ๘ ธันวาคม ค.ศ.๑๙๐๑.
543

๒. F.O. 69/227 Mr.Tower-Lordsdowne 27 January 1902.

๓. หจช., ร.๕ ต.๒/๒๑ รัชกาลที่ ๕-Mr.Verney 8 April 1902.

คือ อยู่ในอำนาจของคอบโลนี่ที่ใกล้ การที่เขาได้ทำทุกอย่างเหมือนอย่างกับ เป็นแดรป่ากของเจ้าเมืองสเตอร์เสดเตลแมนด์เท่านั้น...

พระองค์ทรงไม่สามารถยอมทำตามคำเรียกร้องของอังกฤษที่จะให้รัฐบาลไทยจ้างชาวอังกฤษจากสิงคโปร์ เพราะพระองค์ทรงรู้ว่าฝรั่งเศสกำลังมองเหตุการณ์อยู่ ถ้าพระองค์ทำตามอังกฤษเมื่อใด เป็นที่แน่นอนว่าฝรั่งเศสจะต้องเอาอย่างบ้าง ในที่สุดจากการบีบบังคับของอังกฤษ รัฐบาลไทยยอมอ่อนข้อให้อังกฤษโดยใช้คนอังกฤษที่รับราชการที่กรุงเทพฯ ไปเป็นที่ปรึกษาประจำรัฐสันติตรังกานู คือ มร. สก๊อต ให้ไปเป็นคอมมิชชันเนอกรมแรกที่กัสันตัน โดยมีอำนาจที่จะให้คำแนะนำแก่เจ้าเมืองได้ นายเกรแฮม ที่ปรึกษาประจำรัฐสันตัน และนายวิลเลียมสัน ที่ปรึกษาการคลังประจำตรังกานู

แม้ว่ารัฐบาลไทยจะทำตามความต้องการของอังกฤษเพื่อยุติความวุ่นวายต่างๆ อันเกิดจากเจ้าเมืองเหล่านี้แล้วก็ตาม เจ้าเมืองเหล่านี้ก็ยังคงแสดงความกระด้างกระเดื่องต่อไทยอยู่เสมอ ประกอบกับอิทธิพลของไทยที่มีต่อเมืองเหล่านี้มีไม่มากนัก ทำให้พระองค์มีพระดำริที่จะยกเมืองเหล่านี้ให้แก่อังกฤษ เพื่อแลกกับสิทธิทางศาสนาฉบับคืนมาจากอังกฤษ

...ความรู้สึกในการทำหนังสือสัญญาครั้งนี้แบ่งเป็น ๓

๑. เรื่องที่ต้องเสียเขตแดน ที่จริงมันไม่ได้เสียอันใดเท่าใด เป็นแต่เสียรัศมี ฤาเกียรติยศ ซึ่งคนไม่รู้จะเห็นว่าเมืองไทยกำลังโทรมลง แต่ที่แท้ปลดเปลื้องความลำบากแลต้องตกอยู่ในน้ำที่เกือๆไปได้ก็มาก
๒. เรื่องชำระความคนในบังคับ เป็นท่าทางซึ่งเราจะเคียดขื่นสู่ความเป็นอิสระยิ่งขึ้นจริงแต่หน้าหนักมาก ทั้งการรับผิดชอบแลการใช้จ่าย แต่ก็มิที่หวังจะปลดเปลื้องแก้ไขต่อไป
๓. เรื่องรถไฟ เมื่อได้แก้ไขผ่อนผันก็นับว่ายังชั่วขึ้น แต่ความไม่พอใจที่มีงานเกี่ยวข้องกับเฟรเดอเร็ตมะเลศเตอร์และสเตอร์ซึ่งเป็นศัตรูของเรานี้เป็นข้อยิ่งใหญ่ การภายในของเราจะทำให้คับแคบ เคียดไม่คล่องใจด้วยชักชวนไปค้าเสียหมด ถ้าใช้จ่ายพลังพลาตอาจจะมีล้มจมได้ นี่เป็นข้อวิตกมาก แต่เมื่อรวบรวมว่าจะทำดีฤาไม่ทำดี เมื่อคิดรวมกันเข้าทั้งหมดก็ตกลงว่าเป็นอันต้องทำดีกว่าไม่ทำ... ๒

๑. หจช., ร.๕ ต.๒/๒๑ รัชกาลที่ ๕-ประวัติร ๒๔ พฤษภาคม ค.ศ.๑๙๐๒.

๒. หจช., ร.๕ ต.๔/๔ รัชกาลที่ ๕-จรุญ ๕ มีนาคม รศ.๑๒๗.

นอกจากนั้น พระองค์ยังมีความประสงค์ที่จะยกเลิกสัญญาลับที่ได้ทำไว้กับอังกฤษอีกด้วย

...ข้างฝ่ายเราที่ประสงค์แท้จริงอยากได้นั้น เพื่อจะเลิกสัญญาลับ ซึ่งอังกฤษเข้ามาข่มขืนให้ เราทำเมื่อเวลาอยู่กับฝรั่งเศส ตั้งฉายาสหรั้ออฟอินฟลอนซ์ เข้ามาจนหมดแหลมมลายู ซึ่ง ขอแล้วขอเล่าที่จะทำให้เป็นสัญญาเปิดเผย แต่หากเราไม่ยอมข้างเราอยากจะทำสัญญาลับเสีย คัดเขตรแดนตั้งแต่มณฑลปัตตานีขึ้นมาให้พ้นจากฉายา...

ที่ปรึกษาของไทยในขณะนั้น คือ สโตรเบล (Edward Strobel) ได้ถวายข้อแนะนำเกี่ยวกับ บริเวณนี้ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าสมควรจะมอบให้อังกฤษ เพื่อเป็นการตอบแทน ข้อเรียกร้องต่างๆของไทย โดยให้ความเห็นว่า

...The Siamese Government receives no advantage whatever from these states, is responsible for their administration and at the same time cannot exercise any effective control over them without interference from Great Britain...

แต่การตกลงกับอังกฤษไม่ได้สะดวกดังที่รัฐบาลได้คิดเอาไว้ตั้งแต่แรก เพราะความต้องการ ของอังกฤษไม่ใช่จะมีแต่เมืองกลันตัน ตรังกานู แต่อังกฤษยังต้องการเมืองไทรบุรี ราหมันด้วย นอก จากนั้น ยังมีปัญหาเรื่องรถไฟสายใต้ที่อังกฤษเข้ามาว่านวยกับรัฐบาลไทย จนทำให้พระองค์ทรงรำพัน ออกมาว่า

...การปกุษาหาถาป้องกันอังกฤษได้ระวังตัวมาแต่แรกว่า ยากกว่าฝรั่งเศสเป็นอันมาก ฝรั่งเศส เป็นใจนักเลงที่จะได้ก็ได้ ที่จะเสียก็เสีย แต่ข้างฝ่ายอังกฤษเป็นใจพ่อค้ามีแต่เอาอย่างเดียว จึง ไม่ใคร่จะทนทางสำเร็จ...แต่เมื่อลงได้คิดขึ้นแล้ว มันคงไปมีเวลาสำเร็จได้ ถึงเราจะละ เลยประโยชน์ที่เราจะได้เสีย ข้างฝ่ายเขาแลเห็นประโยชน์ที่จะได้เขาคงแกะอยู่เสมอ ความคิด อันจะจมสูญหายไปได้ไม่มี ถ้าเราจมหายไปข้างเดียวก็มีแต่เสียเปรียบเขาเท่านั้น เราจึงต้อง ระวังตัวอยู่...

๑. หจข., ร.๕ ค.๘/๖ รัชกาลที่ ๕-จรูญ ๑ มิถุนายน รศ.๑๒๗.

๒. คปท., หมวดสนธิสัญญา หมุ่สยาม-อังกฤษ หน้า ๑.๘.๑ บันทึกของสโตรเบล

11 September 1905.

๓. หจข., ร.๕ ค.๘/๖ รัชกาลที่ ๕-จรูญ ๑ มิถุนายน รศ.๑๒๗.

อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ทรงยอมเซ็นสัญญา ยก ๔ รัฐทางใต้ของไทยแก่อังกฤษตามที่อังกฤษเรียกร้อง คือ ไทรบุรี กลันตัน ตรังกาณู และปะลิส เพราะทรงตระหนักดีว่าเมื่อเทียบอิทธิพลของไทยกับอังกฤษแล้ว จะเห็นว่าอังกฤษมีอิทธิพลเหนือรัฐเหล่านี้มาก ซึ่งเห็นได้จากการที่อังกฤษประสบผลสำเร็จในการจัดตั้งเรสิเดนต์ในรัฐมลายูอื่นๆ จนสามารถรวมการปกครองเข้าเป็นของตน นอกจากนั้นยังแสดงความประสงค์จะเข้ามาเป็นเรสิเดนต์ในรัฐมลายูของไทยอีกด้วย ซึ่งรัฐบาลไทยแก้ปัญหาโดยส่งชาวอังกฤษที่รับราชการในไทยไปแทน ในขณะที่เดียวกันอิทธิพลของไทยที่มีต่อรัฐมลายูเหล่านี้มีน้อยมาก เนื่องจากจากการที่ไทยให้สุลต่านเหล่านั้นมีสิทธิปกครองตนเอง รัฐเหล่านั้นอยู่ใต้อำนาจของไทยแต่เพียงในนามเท่านั้น เพราะเพียงแต่ส่งเครื่องบรรณาการคือ ต้นไม้เงินต้นไม้ทองคำให้รัฐบาลไทยเพียงสามปีต่อครั้งเท่านั้น

ในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อที่ประชุมเสนาบดี ในปี ค.ศ. ๑๘๑๐ เกี่ยวกับการทำสนธิสัญญากับอังกฤษนั้น จะเห็นจุดประสงค์ของไทย เกี่ยวกับการทำสัญญาครั้งนี้ได้ชัดเจน

...การที่เสียพระราชอาณาเขตไปครั้งนี้ ก็เป็นที่เสียเกียรติยศมาก เปนที่เศร้าสลดใจอยู่ แต่ครั้นจะเอาไว้ก็มีแต่จะเกิดความร้อนใจ เพราะอังกฤษมีความปราดปรานแรงกล้า เมื่อเราเห็นว่าจะได้อะไรบ้างแล้วจึงจัดการเสีย เพื่อจะได้จัดการปกครองให้ทั่วถึงในส่วนที่เป็นของเรา เราจะมีอำนาจมากกว่าเมื่อมีเมืองที่ไม่มีอำนาจปกครองพ่วงอยู่ เพราะว่าเมื่อมีอยู่ก็ต้องปกครองรักษาให้ได้สิทธิขาดจริงๆ ถ้าปกครองไม่ได้สิทธิขาดแล้วไม่มีเสียดีกว่า...

ดังนั้นในวันที่ ๑๐ มีนาคม ๑๘๐๔ รัฐบาลก็ตกลงใจยกกลันตัน ตรังกาณู ไทรบุรี และปะลิสให้แก่อังกฤษ เพื่อยกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับอังกฤษที่เป็นชาวเอเชียในไทย ในขณะเดียวกันอังกฤษให้ไทยกู้เงิน เป็นจำนวน ๔ ล้านปอนด์ เพื่อสร้างทางรถไฟสายใต้เชื่อมต่อกับทางรถไฟของมลายู

หลังจากนั้นจนสิ้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี ค.ศ. ๑๘๖๐ นั้น ความยุ่งยากระหว่างไทย-อังกฤษก็ลดลงตามลำดับ ไม่ได้ปรากฏให้เห็นชัดเหมือนตอนต้นรัชกาลของพระองค์

๑. "พระราชดำรัสรัชกาลที่ ๔ ทรงในที่ประชุมเสนาบดี เรื่อง ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ รศ. ๑๒๘." ศิลปากร ๒๐, ๓ (กันยายน ๒๔๑๔) : ๖๔.

สัมพันธภาพระหว่างไทย-ฝรั่งเศส

ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ฝรั่งเศสในสมัยรัตนโกสินทร์ เริ่มไปด้วยความลุ่มๆตอๆทางการเมือง โดยตลอด สนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. ๑๘๔๖ เป็นสนธิสัญญาฉบับแรกแห่งความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสองประเทศนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝรั่งเศสได้แสดงจุดประสงค์ออกมาให้รัฐบาลไทยเห็นอย่างชัดแจ้งว่า ต้องการที่จะรวมเขมรไปเป็นอาณานิคมของตน ซึ่งฝรั่งเศสก็บรรลุถึงจุดประสงค์ของตนในปลายรัชกาลของพระองค์ โดยในวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ รัฐบาลไทยต้องยอมรับว่าเขมรเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ขณะเดียวกันฝรั่งเศสยอมรับว่าพระตะบองและเสียมราฐยังคงเป็นของไทยอยู่ การทำสนธิสัญญานี้ฝ่ายไทยมีความหวังว่าจะสามารถยุติข้อขัดแย้งระหว่างทั้งสองฝ่าย และเริ่มสัมพันธภาพระหว่างสองประเทศใหม่ได้

แต่สนธิสัญญานี้ทำให้เป็นสิ่งที่รัฐบาลไทยหวังไว้ไม่ กลับก่อความยุ่งยาก เพิ่มขึ้นให้แก่ไทย เพราะทำให้ฝรั่งเศสมีความปรารถนาที่จะได้เขมรทั้งประเทศอย่างสมบูรณ์ รวมทั้งลาวด้วย

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความวุ่นวายต่างๆระหว่างไทย-ฝรั่งเศส ยิ่งทวีขึ้นตามลำดับ ปัญหาความวุ่นวายเหล่านี้สามารถสรุปออกมาได้เป็น ๒ ประเด็นคือ

๑. ปัญหาการปักปันพรมแดนระหว่างไทย-ฝรั่งเศสในบริเวณตะวันออกของไทย
๒. ปัญหาทางเศรษฐกิจที่มีต่อคนในบังคับ

๑. ปัญหาการปักปันพรมแดนไทย-ฝรั่งเศสในบริเวณตะวันออกของไทย

ปัญหานี้ เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์เรือปืนในปี ค.ศ. ๑๘๘๓ ทั้งนี้เพราะพรมแดนที่เชื่อมติดต่อกันระหว่างเขมรกับพระตะบองและเสียมราฐ เขมรกับฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นเสมือนหนามยอกออก^{ส่วนเสียมราฐพระยา} รัฐบาลไทยมาตลอด ดังที่ ^{พระยา}คำรงได้กล่าวไว้กับผู้ว่าการเมืองสิงคโปร์ ในปัญหาพรมแดนว่า

...ฝรั่งเศสไม่ได้รับกวนอันใดแปลกปลาดกว่าที่เปนมามาแล้วช้านาน เบนแต่การหยุกหยิกโต้เถียงกันบ้างด้วย เรื่อง เขตแดนต่อกัน... แต่ความจริง เขตแดนซึ่งเกี่ยวข้องกับไทยแท้ไม่ต้องเถียงมาก มีที่โต้เถียงแต่เพียงที่ปลายแดนซึ่งต่อกับเมืองยวนซึ่งเปนมความจริง เบนเมืองขึ้นอยู่ทั้งสองฝ่ายก็มีบ้าง... ๑

นโยบายของฝรั่งเศสที่จะรวมลาวไปเป็นส่วนหนึ่งของตนนั้น เริ่มมาจากการที่ฝรั่งเศสได้ยึดเอา
ในปี ค.ศ.๑๘๖๒ และเขมรในปี ค.ศ.๑๘๖๗ แล้วทำให้ฝรั่งเศสมีความต้องการที่จะให้แม่น้ำโขงเป็นเส้น
กันพรมแดนระหว่างอาณานิคมของตนกับไทย จากความต้องการอันนี้เองเป็นเหตุให้ฝรั่งเศสอยากได้อินโด-
จีนทั้งหมด นอกจากนั้นยังต้องการให้ลาวเป็นตลาดการค้าของฝรั่งเศส เป็นตัวกลางการค้าระหว่างพ่อค้า
ยูนนานและชาวพื้นเมืองแถบนี้ซึ่งหยุดไปชั่วระยะหนึ่ง เพราะมีโจรผู้ร้ายอันเกิดจากพวกอ้อชุกชุม โดยฝรั่งเศส
หวังว่าพ่อค้าเหล่านี้อาจจะกลับมาค้าขายในบริเวณนี้อีกหลังจากที่ตนปราบพวกอ้อเรียบร้อย นอกจากนี้ฝรั่งเศส
ยังต้องการให้ลาวเป็นแหล่งระบายผลเมืองอีกด้วย

จากความต้องการสิ่งนี้เองที่ทำให้ฝรั่งเศสพยายามที่จะให้แม่น้ำโขงเป็นเส้นกันพรมแดน มีการ
กล่าวในที่ประชุมสภาว่า

...แต่ที่มองซิเออร์แสดงวาทะความตั้งใจในถ้ำกลางที่ประชุมเขมเบอร์ฝรั่งเศสว่า ฝรั่งเศสถือ
ว่าแผ่นดินข้างฝ่ายตะวันออกแม่น้ำโขงของฝรั่งเศสทั้งสิ้น ก็เป็นการสมจริงแก่ความวิตกกังวล
อยู่แล้ว...

เมื่อฝรั่งเศสแสดงความปรารถนาอยากได้ลาวโดยส่งนายปารี เข้ามาสำรวจดินแดนตั้งแต่สิบสอง
จุไทยถึงสิบเจ็ดตรง โดยอ้างว่าเพื่อใช้ในการทำแผนที่ปักเขตแดนไทย-ญวนในปี ค.ศ.๑๘๕๑ เพื่อเป็น
การโต้ตอบการกระทำของฝรั่งเศส ฝ่ายไทยได้ส่งนักสำรวจจากฝ่ายไทยไปบ้าง โดยจ้างชาวอังกฤษ
ที่ชื่อ นายเจมส์ แมคคาฮี (พระวิภาคภูบาล) ให้ไปทำแผนที่ของหลวงพระบาง

นอกจากนั้น ฝรั่งเศสยังใช้วิธีการเกลี้ยกล่อมชาวพื้นเมืองในบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้เอาใจ
ออกห่างจากไทย โดยใช้วิธีการผูกมิตรกับชาวพื้นเมืองด้วยการแจกของเล็กๆน้อยๆ และยังใส่ร้ายทหาร
ไทยว่าข้ามไปทำความเดือดร้อนต่อคนลาวอยู่เสมอ^๒ อย่างไรก็ตามกรมเทววงษ์ก็ยังเชื่อว่าวิธีการผูกมิตร
ของฝรั่งเศสไม่ได้ผล ดังที่ได้ทรงแสดงความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

๑. หจช., ร.๔ ต.๔/๑๑๓ น.ส.พ."ไทย" ๑๐ กุมภาพันธ์ รศ.๑๑๐.

๒. หจช., ร.๔ ต.๒/๒๐ กรมเทววงษ์-รัชกาลที่ ๔ ๒๔ เมษายน รศ.๑๑๑.

...แต่อย่างไรก็ดี ข้าพระพุทธเจ้ายังเห็นด้วยเกล้าว่า คนลาว ไทย อีกรูทั้งหมดยังสมัครรักใคร่สวามีภักดีอยู่ ไม่ยอมแบ่งใจด้วยกับต่างประเทศ เว้นเสียแต่อธิปไตยจะข่มขืนให้อยู่ในอำนาจต่างประเทศ...

ฝ่ายไทยได้พยายามที่จะให้มีการปักปันพรมแดนระหว่างไทย-ฝรั่งเศสให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ฝรั่งเศสก็พยายามหาเหตุผลก่อกวนอยู่เสมอ จนในที่สุดฝ่ายไทยก็ยื่นข้อเสนอต่อนายบารี ผู้ซึ่งเข้ามาทำหน้าที่ทูตฝรั่งเศสประจำเมืองไทย เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๙๓ ว่า

๑. บริเวณตั้งแต่คำม่วนลงมาถึงเชียงแตงซึ่งเป็นบริเวณปัญหานี้ ให้ถือดินแดนดังกล่าว เป็นกลางจนกว่าจะมีการปักปันเขตแดน

๒. รัฐบาลไทยจะยอมสละดินแดนที่ฝรั่งเศสมีหลักฐานว่าเป็นดินแดนของญวนมาก่อน

๓. ปัญหาใดๆ ถ้าตกลงกันไม่ได้ให้ใช้วิธีการอนุญาโตตุลาการ

แต่ฝ่ายฝรั่งเศสไม่ตอบข้อเสนอของไทยกลับยื่นมาตรการรุนแรงกับไทย โดยส่งเรือรบเข้ามาสู่ไทย ฝ่ายมหาอำนาจอื่นๆ ทั้งอังกฤษและสหรัฐก็ไม่คิดว่าฝรั่งเศสจะทำรุนแรงกับไทยจริงๆ เพราะในขณะนั้นเหตุการณ์ทางการเมืองภายในของฝรั่งเศสก็กำลังวุ่นวายเพราะกำลังอยู่ในระยะเวลาเลือกตั้งซึ่งทุกสหรัฐได้แสดงความคิดเห็นต่อพระองค์เจ้าวิมลนาถวงศ์ว่า

...ฝรั่งเศสคงจะไม่ใช้กำลังหักโหมไทย กับเห็นว่าฝรั่งเศสจะไม่รบด้วยเหมือนกัน เพราะเงินที่จะเสียในการสงครามนั้นไม่มี ราชอาธิปไตยฝรั่งเศสเวลานี้ราษฎรจะไว้อีกไม่ได้ แลโดยที่คิดถึงไปถึงการที่จะจวนถึงกำหนดปาลิเมนต์ฝรั่งเศสจะต้องออกแล้วนั้นก็พอจะนับได้ว่า ราชอาธิปไตยคงจะไม่ซัดจูงให้กรุงฝรั่งเศสทำการสงครามทางตะวันออกแน่...

ปรากฏว่าฝ่ายไทยคาดการณ์ผิดเพราะฝรั่งเศสไม่ยอมตอบข้อเสนอของไทย ทั้งๆที่รู้ว่าดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นของไทย ดังที่พระยามหาโยธาได้ชี้แจงต่อโรสเบอรี (Earl of Rosebery) ว่า

...หัวเมืองต่างๆซึ่งฝรั่งเศสเคลมว่าเป็นของเมืองญวนนั้น ได้อยู่ในความปกครองของกรุงสยาม โดยนานปีมาแล้ว...แผนที่ซึ่งข้าฯ ได้ส่งมากับหนังสือฉบับนี้ เป็นที่แสดงให้เห็นเป็นพยานว่าฝรั่งเศส

๑. หจข., ๖.๔ ต.๒/๒๐ กรมเทววงษ์-รัชกาลที่ ๕ ๒๘ เมษายน รศ. ๑๑๑.

๒. ตปท., หมวดสนธิสัญญา หมุ่สยาม-ฝรั่งเศส หน้า ๒.๔/๑๐ พระองค์เจ้าวิมลนาถวงศ์-

รู้ดีเหมือนไทยทีเดียว แผนที่เหล่านี้มองซิเออกาเนีย คนฝรั่งเศสซึ่งเป็นผู้เดินทางอย่างกล้าหาญ
ได้ทำขึ้น...มองซิเออกาเนียแลเส้นเขตรแดนคามซึ่งเขาได้หมายไว้ในแผนที่ๆได้สอดผนึกส่งมานี้
ก็เป็นคำตอบแห่งฝรั่งเศสที่ชำนาญต่อการซึ่งพวกชาวเมืองของตัวได้เคลมในสมัยนี้ โดยที่ไม่มีความ
รู้แลโดยไม่ชอบธรรม...

ในระหว่างที่เกิดเหตุเรือปืนในปี ค.ศ.๑๘๔๓ นั้น รัฐบาลไทยไม่มีกำลังเพียงพอที่จะสู้กับฝรั่งเศส
ได้เลย เพราะฉะนั้นจึงหวังที่จะได้รับความช่วยเหลือจากอังกฤษ แต่แล้วฝ่ายไทยก็ต้องผิดหวัง เพราะ
อังกฤษมิได้แสดงทีท่าว่าจะช่วยเหลือรัฐบาลไทย ซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ผิดหวังในท่าทีของอังกฤษมาก และได้ทรงแสดงพระราชดำริเกี่ยวกับเหตุการณ์ในครั้งนี่ว่า

...ราชการในกรุงครั้งนี้ มีเหตุหมองหมางขึ้นกับฝรั่งเศสด้วยที่แผ่นดินข้างฝ่ายแม่น้ำโขงทิศตะวันออก
ของกรุงสยาม ฝ่ายฝรั่งเศสว่าเป็นที่แผ่นดินของญวน และเขมร ซึ่งอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส
ฝ่ายเราขอให้แสดงให้รู้ว่าที่ของญวนแลเขมรเพียงไร ยังไม่มีที่หมายปักปันให้ชัดเจน ถ้าฝ่าย
ฝรั่งเศสมีสำคัญมาแสดงว่าที่นั้น เป็นของญวนแลเขมรจริงเพียงไร ฝ่ายเราก็ไม่มีประสงค์ที่จะรุกล้ำ
เข้าไปเบียดเบียน เหตุอันนี้ยังเป็นข้อโต้เถียงกันยังไม่เป็นที่ตกลงได้ เพราะฝรั่งเศสมีความมุ่ง
หมายจะรุกล้ำเข้ามาในเขตรแดนสยามจนเกินฝั่งแม่น้ำโขงเข้ามา ฝ่ายเราจึงยอมไม่ได้ แต่บัดนี้
ถึงว่าเป็นการที่ฝรั่งเศสกระทำอำนาจรุนแรงประการใด ฉันยังมีความตั้งใจที่จะปกป้องรักษา ข้า
ขอบขันธสีมาให้ได้อยู่ในความสงบราบคาบแลคิดจะป้องกันอันตรายมิให้แก่ขอบขันธสีมาได้...

ในที่สุดฝรั่งเศสได้ยื่นอัลติเมตัมต่อไทยให้

๑. ไทยยอมรับสิทธิของอินน้ำเหนือเขมรบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
๒. ไทยต้องถอนทหารออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงภายใน ๑ เดือน
๓. ไทยต้องพิจารณาเหตุการณ์ที่ทุ่งเชียงคาน และคำมวน

๑. คปท., ทวาดสนธิสัญญา หมุ่สยาม-ฝรั่งเศส แห่ง ๒.๔/๑๐ พระยามหาโยธา-
Earl of Rosebery ๒๔ เมษายน รศ.๑๑๒.

๒. ทจช., ร.๔ ฝ.๑๘/๗ รัชกาลที่ ๔-พระยาพลเทพ ๒๖ กรกฎาคม รศ.๑๑๒.

๔. ไทยจะต้องลงโทษผู้กระทำผิดในเหตุการณ์ครั้งนี้ คือ พระยอดเมืองขวาง^๑
๕. ไทยจะต้องจ่ายค่าเสียหาย ๒ ล้านฟรังก์
๖. ไทยต้องจ่ายเงินอีก ๓ ล้านฟรังก์เป็นค่าประกัน

แต่ฝ่ายไทยไม่ยอมพิจารณาเพราะถือว่า ข้อเรียกร้องต่างๆนี้เกินกว่าที่ไทยจะยอมรับได้เพราะข้อที่หนึ่งนั้น รัฐบาลไทยถือว่า ไม่มีจำกัดขอบเขตของดินแดนเหนือของฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่แน่นอน ถ้าหากไทยยอมรับก็เท่ากับว่าดินแดนทั้งหมดบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจะต้องตก เป็นของฝรั่งเศสแน่นอน

๑. พระยอดเมืองขวางเป็นข้าหลวงไทยที่เมืองคำมวน อันเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณชายแดนญวน เนื่องจากในขณะนั้นมีการสู้กันประปรายระหว่างทหารไทยกับฝรั่งเศส ในบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง อันมีสาเหตุมาจากฝรั่งเศสอ้างสิทธิ์เป็นเจ้าของในบริเวณนี้ ทหารฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งได้ทำการโจมตีเมืองคำมวน และตายไปหลายคน ฝ่ายฝรั่งเศสก็พยายามจะจับพระยอดเมืองขวางไปลงโทษ นายลูซ (Luce) ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาทหารฝรั่งเศสได้นำกำลังไปจับพระยอดเมืองขวาง และให้ออกไปจากเมืองนี้ ในครั้งแรกพระยอดเมืองขวางไม่ยอมออกไปจากเมือง นายลูซจึงให้นายกรอสกูแรง (Groscurin) กับทหารญวนอีก ๒๐ คน คุมพระยอดเมืองขวางกับทหาร ๖๐ คนคุมพระยอดเมืองขวางออกจากเมืองคำมวน พอทั้งหมดเดินทางมาถึงปลายด้านคำมวน นายกรอสกูแรงก็กลับไปจับหลวงอนุรักษ์ผู้ช่วยพระยอดเมืองขวาง โดยกล่าวหาว่าหลวงอนุรักษ์ปล่อยข่าวว่าไทยจะกลับมาต่อสู้กับฝรั่งเศสอีก กรอสกูแรงนำตัวหลวงอนุรักษ์มาขังไว้ที่แก่งเจ๊ก ต่อมาพระยอดเมืองขวางได้มาขอตัวหลวงอนุรักษ์คืนจากกรอสกูแรง แต่กรอสกูแรงไม่ยอม และมีการต่อสู้กัน ปรากฏว่าผลของการสู้รบกรอสกูแรงและทหารญวนตายไปหลายคนรวมทั้งทหารฝ่ายไทยด้วย

ผลของการสู้รบ ทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศสต่างก็กล่าวหาว่าฝ่ายตรงข้ามเป็นฝ่ายเริ่มยิงก่อน ฝรั่งเศสยืนยันที่จะให้ลงโทษพระยอดเมืองขวาง แต่รัฐบาลไทยไม่ยอมจนกว่าจะมีการพิจารณาคดี ในครั้งแรกศาลไทยได้พิจารณาคดีว่าพระยอดเมืองขวางไม่ผิด แต่ฝรั่งเศสไม่พอใจ ถอนคดีไปตั้งศาลผสมพิจารณาคดีใหม่ ซึ่งผลของการพิจารณาคดี พระยอดเมืองขวางเป็นฝ่ายผิด

สำหรับข้อที่สอง และสามนั้น รัฐบาลไทยถือว่าขึ้นอยู่กับ การตกลงใจของข้อแรก ส่วนข้อที่สี่ รัฐบาลไทยจะลงโทษใครไม่ได้ จนกว่าจะมีการพิจารณาคดีก่อน ข้ออื่น ๆ นั้น ถ้าหากฝรั่งเศสไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับหลักการต่างๆของไทย ฝ่ายไทยจะ ยอกตกลงด้วย

เมื่อสุดท้ายไทยก็ยอมรับอัลติเมตัมของฝรั่งเศส เหตุการณ์ต่างๆสงบลงได้ แต่ในความเป็นจริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะเมื่อถึงเวลาที่จะมีการเซ็นสัญญากันจริงๆแล้ว ฝรั่งเศสกลับมีข้อเรียกร้องเพิ่มขึ้นอีก จน น.ส.พ. ในลอนดอนฉบับหนึ่งที่มีชื่อพินช์ (Punch) ได้แต่งบทโคลงล้อเหตุการณ์นี้ถึง 'เครือข่ายระหว่างไทย-ฝรั่งเศส โดยเขียนบทโคลงชื่อว่า "The French Wolf and the Siamese Lamb" และสรุปบทโคลงด้วยว่า ใครมีอำนาจคือคนชนะ "...The truth my simple fable doth attest, He who has strongest jaw argues the best..."

สมเด็จพระยาเทววงษ์ทรงพิจารณาว่า ข้อเรียกร้องต่างๆของฝรั่งเศสที่เพิ่มขึ้นอย่างมาก มายแสดงให้เห็นว่า ฝรั่งเศสคิดจะเอา พระตบอง เสียมราชในทางอ้อม แม้ว่าไม่ได้เอ่ยชื่อออกมาก็ตาม เพราะใจความในข้อเรียกร้องเหล่านี้ มีมากเกินกว่าที่ฝ่ายไทยจะยอมได้ คือ

...ข้อที่ ๑. ราชธานีปัตยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถือลำน่าน้ำโขงฝั่งซ้ายเป็นของญวนแลเขมร แลเกาะในลำน่าน้ำโขง

ข้อ ๒. การโปสิศที่ทะเลสาบตกเปพนังงานของราชธานีปัตยฝรั่งเศส และจะไม่ยอมให้เรือรบ ไทยมีที่ทะเลสาบ

ข้อ ๓. ไทยจะตั้งกองทหารที่เมืองแองกอ เมืองเสียมราชแลเมืองบัตบองไม่ได้ กับที่ตำบลฝั่งขวาแม่น้ำโขงเว้นไม้ระยะทางใน ๑๖ ไมล์

ข้อ ๔. ที่ซึ่งเว้นเป็นกลาง ไทยได้ตั้งอยู่ในเวลานี้จะไม่ต้องเปลี่ยนแปลง ตามที่จัดการไว้เดิม จะตั้งได้ก็แต่โปสิศสำหรับที่จะรักษาเหตุการณ์เท่านั้น และจะมีกองทหารพร้อมด้วยอาวุธอยู่ในที่ เว้นไว้นั้นไม้ได้ในระยะทาง ๑๔ ไมล์

ข้อ ๕. ขอโปรเปคในการเก็บภาษีเข้าแลภาษีออก จะขอยกในตำบลที่เว้นไว้ ฝรั่งเศสก็จะยอมรับเหมือนไทยเช่นเดียวกัน

ข้อ ๖. ไทยยอมให้ราชาธิปไตยฝรั่งเศสชุดคลองแล่นำคนต่างๆ ที่แม่น้ำโขงฝั่งขวา เพื่อที่
สำหรับจะเดินเรือแลร่องที่ไว้สิ่งของ

ข้อ ๗. คนอยู่ในบังคับฝรั่งเศสจะไปมาได้ ไม่ต้องมีหนังสือเดินทางในที่ตำบลซึ่งเว้นไว้
เหล่านั้นกับฝรั่งเศสจะยอมให้ไทย เช่นเดียวกัน

ข้อ ๘. ราชาธิปไตยฝรั่งเศสตั้งเอเย่นในที่ตำบลซึ่งเว้นไว้ แลไปมาได้โดยสะดวก

ข้อ ๙. ฝรั่งเศสจะขอมือกองซูลที่เมืองโคราช แลเมืองน่าน

ข้อ ๑๐. คนอยู่ในสับแยกฝรั่งเศส มีถ้อยคำจะต้องชำระตามกฎหมายของฝรั่งเศส

ข้อ ๑๑. ตามความที่กล่าวมาข้างบนนี้ ต้องทำเป็นหนังสือสัญญาให้ไว้ต่อกัน

ข้อ ๑๒. หนังสือสัญญาทำเป็นภาษาฝรั่งเศส และภาษาไทยใจความตรงกัน

ข้อ ๑๓. หนังสือสัญญาใหม่ซึ่งจะทำต่อกันนั้น มีกำหนดให้แลใน ๔ เดือน... ๑

ส่วนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาว่า

...เมื่อว่าตามความคิดของฉันแล้ว ฉันเห็นว่าเป็นการตัดทอนพระราชอาณาเขตหมดเต็มส่วน
ซึ่งไม่ได้เจือไว้ว่าจะเอาเพราะเหตุที่ข้อสามห้ามการปกครองรักษาด้วยกำลัง ต้องเข้าใจว่าห่างแต่
พระตะบอง แลเสียมราฐ เข้ามา ๒๔ กิโลเมตร ถึงโดยว่าความที่ยกเสียในข้อนั้น คือ เรื่อง
หรือเมือง จะเป็นอันยอมก็ไม่เห็นว่ามิประโยชน์อันใด เพราะการที่เข้าใจว่าเป็นแต่คงไว้มือหนึ่ง
กว่าจะทำสัญญาแล้ว กลับลงมาเป็นสัญญาตายตัวที่เราจะต้องถือไม่มีเวลาที่สุ.... ในข้อที่ว่าด้วย
บันดาที่ดินซึ่งควั้นเหล่านี้ ต้องเข้าใจว่าตลอดขึ้นไปจนหลวงพระบาง ภายใต้เชียงใหม่ลงมา
มา ตลอดจนพระตะบอง เสียมราฐ เราจะเปลี่ยนแปลงอันใดในการปกครองไปจากชาติที่ปกครอง
อยู่เดี๋ยวนี้นี้ไม่ได้...อย่าว่าแต่ถึงถอด เพียงแต่จะเข้าไปแทรกแซงไปจัดการอย่างไรก็ไม่ได้ แล
ถ้าพวกนี้จะแขวงเมืองเมื่อใดก็แขวงได้ เพราะเหตุว่าเราจะส่งทหารเข้าไปไม่ได้...ส่วนข้อที่เป็น
ข้อสำคัญกว้างใหญ่ อันควรเรียกว่าเสียกรุงสยามแล้วนั้น คือ ข้อ ๑๐ ซึ่งจะอนุญาตให้สับแยกจากผู้
ไปพึ่งฝรั่งเศส เพียงแต่จุดที่ตกลงไว้ในที่ว่าการกงซูลทั้งหลายของฝรั่งเศสอยู่ในบังคับฝรั่งเศส ข้อ
ที่ว่านี้จุดแผ่นตลอดเข้ามาจนถึงในกรุงเทพฯ แลคนใช้ชื่ออยู่ในที่นอน เพราะฉะนั้นฉันจึงไม่เข้าใจ
อย่างอื่นได้ว่าสัญญา เช่นนี้ จะแปลกกับโปรเตคชั่น ฤาแอนแนกเซชั่น อย่างหนึ่งอย่างใดเลย
เช่นแต่เปลี่ยนคำใช้... ๒

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าฝ่ายไทยจะตระหนักถึงความเสียเปรียบของสนธิสัญญาดังนี้ แต่ก็ต้องทำ
ตามความต้องการของฝรั่งเศส เนื่องจากฝ่ายไทยไม่มีทางเลือกนั่นเอง

๑. หจข., ร.๕ ผ.๑๘.๒/๑ กรมเทววงษ์-รัชกาลที่ ๕ ๒๒ สิงหาคม รศ.๑๑๒.

๒. หจข., ร.๕ ผ.๑๘.๒/๑ รัชกาลที่ ๕ -กรมเทววงษ์ ๒๓ สิงหาคม รศ.๑๑๒.

๒. ปัญหาทางเศรษฐกิจที่มีต่อคนในบังคับ

ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นสาเหตุประการหนึ่งแห่งความวุ่นวาย เนื่องจากฝรั่งเศสใช้วิธีนี้แสวงหาอิทธิพลในเมืองไทย โดยพยายามชักจูงชาวเอเชียที่อยู่ในเมืองไทยเข้าไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ไม่ว่าจะเป็นวิธีไหนก็ตาม ปัญหานี้ก่อนเหตุการณ์เรือบินในปี ค.ศ. ๑๙๔๓ นั้นยังมีไม่มากนัก แต่ภายหลังเหตุการณ์นี้แล้ว ชาวเอเชียในเมืองไทยได้พากันไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งเป็นปัญหาหนักอกสำหรับรัฐบาลไทยอย่างมาก โดยเฉพาะในทางด้านค้าขายซึ่งรัฐบาลไทยไม่สามารถเก็บภาษีคนเหล่านี้ได้ และในเวลาที่มีเรื่องถึงขั้นพิจารณาคดี ก็ต้องไปขึ้นศาลต่างประเทศ เพราะฝรั่งเศสมักจะอ้างว่าคนเหล่านี้เป็นคนในบังคับของตน ตนมีสิทธิ์ที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวได้ จากคำบันทึกของหลวงสาครคชเชตร ผู้ซึ่งได้เขียนเกี่ยวกับคนในบังคับฝรั่งเศสว่า

...ระหว่างที่ฝรั่งเศสตั้งกองทหารอยู่ที่จันทบุรีเป็นหลักฐานแล้ว แคนันนาก็มีพลเมืองจำพวกจีนพ่อค้า แลพวกทวนชาวจันทบุรีพากันขอเข้ามาอยู่ในความคุ้มครองป้องกันของฝรั่งเศส โดยขอรับหนังสือสำหรับตัวไว้เป็นจำนวนมาก ส่วนที่เป็นคนไทยแท้ไม่มีใครมี การที่บุคคลจำพวกนี้พากันขอเข้ามาอยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสนั้นก็เนื่องจากประโยชน์สองประการ คือ ประสงค์ศตวกในการติดต่อค้าขายแลรับสินค้า มีเครื่องเสียบียงอาหารให้แก่ทหารฝรั่งเศสประการหนึ่ง แลเพื่อประสงค์เอาอำนาจฝรั่งเศสคุ้มครองป้องกันผลประโยชน์แลทางคดีของตนอันจะพึงมีแก่ตน ด้วยประการดังกล่าวนี้ จึงได้พากันขอเข้ามาอยู่ในความคุ้มครองของฝรั่งเศสเป็นจำนวนมาก...

นอกจากนั้น ฝรั่งเศสยังได้คอยยุยงส่งเสริมให้พวกลาวจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งบ้านเรือนในฝั่งขวาอยู่เสมอ และยังสนับสนุนพวกพ่อค้าฝรั่งเศสเข้าไปตั้งมั่นค้าขายในเขตปลอดทหาร และรับจดทะเบียนชาวเอเชียคนไหนก็ตามที่จะมาเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส โดยไม่ได้ตรวจหลักฐานว่ามีครบพอที่จะเป็นคนในบังคับของตนได้หรือไม่

แต่ในระยะหลังๆนี้ ชาวเอเชียสมัครเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสน้อยกว่าเดิม ทำให้กงสุลฝรั่งเศสเดือดร้อน

...เวลานี้ของสูงมีความร้อนรนที่มีคนสมัครน้อย กำลังคิดที่จะให้มีคนไปมาก คือ จัดให้คนเอา

หนังสือเดินทางของฝรั่งเศสไล่เที่ยวแจกแก่ราษฎรตามบ้าน ใครไม่สมัครก็ยึดเยียดให้ราษฎรที่รับไว้ก็พากันกลัว ในเหตุนี้ฝ่ายเราก็ตัดใจคนที่ไว้ใจออกเที่ยวประจำค้างวันค้างคืนอยู่ตามหมู่บ้าน คอยระวังรักษาระวังความตื่นของราษฎร ราษฎรบางคนรับไว้ด้วยความจำใจ ได้นำมาร้องยังข้าหลวงก็มีหลายคน...

ตลอดเวลาที่ยังไม่สามารถตกลงกับฝรั่งเศสได้นั้น รัฐบาลไทยก็นำความเข้าปรึกษากับอังกฤษถึงข้อเรียกร้องต่างๆของฝรั่งเศส ฝ่ายอังกฤษไม่ได้ช่วยแนะนำมากนัก นอกจากแนะนำให้ไทยตกลงตามข้อความในอัลติเมตัม เพื่อไม่ให้ ม.เคอริเลียส ทูตฝรั่งเศสมีโอกาสเรียกร้องต่างๆเพิ่มขึ้น ดังที่พระยามหาโยธาได้รับคำแนะนำจากอังกฤษว่า

...ส่วนเรื่องหนังสือสัญญาใหม่นั้น กรมทำอังกฤษแนะนำราชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้แยกข้อความในอัลติเมตัม แลข้อประกันนั้นเสียจากที่เคอริเลียส ร้องเอาใหม่แลให้อัดตามอัลติเมตัม แลข้อประกันนั้นให้เสรีจันทน์ที่ ฝรั่งเศสจะได้ไม่มีช่องทางที่จะยกเหตุที่ข้านั้นแก้ตัวเอาอีกได้...

เมื่อรัฐบาลไม่สามารถหวังความช่วยเหลือจากอังกฤษได้แล้ว จึงทำให้ตัดสินใจยอมเซ็นสัญญาไม่เสมอภาคกับฝรั่งเศสในเดือนตุลาคมปีเดียวกันนั่นเอง

ถ้าพิจารณาข้อความในสนธิสัญญาแล้ว จะเห็นได้ว่าฝ่ายที่เสียเปรียบคือ ฝ่ายไทยเอง เพราะต้องเสียหลวงพระบาง ให้ฝรั่งเศส และเรื่องที่ฝรั่งเศสจะขอสร้างทางรถไฟในตะวันออกเฉียงเหนือของไทยเพียงเพื่อให้ทหารฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี อย่างไรก็ตามพระยาสุรียานุวัตรก็สนับสนุนให้รัฐบาลไทยยกให้แก่ฝรั่งเศส โดยให้เหตุผลว่า

...เมืองหลวงพระบางฝั่งขวา ซึ่งรู้จักอยู่โดยดีแล้วว่า เราไม่มีอำนาจอะไรสักนิดเดียว มีแต่ปากเถียงกันอยู่ตามตำรา ส่วนแผ่นดินเป็นของเขา เสียสิทธิ์ขาดช้านานแล้ว เมื่อจะยอมกันในขั้นนี้ ก็จะเปนแต่ว่าจะไม่ยกตำราข้อนี้ขึ้นเถียงเขาต่อไปเท่านั้น เรื่องที่เขาขอไม่ให้ไทยใช้ทหารอื่นนอกจากชาวเมืองพระตะบอง เสียมราช ที่ในเมืองพระตะบอง เสียมราชเองนั้น เมื่อเราขอร้อง

๑. หจช., ร.๕ ต.๒.๘/๕ พระยาอุไทยมนตรี-พระยาสุรียานุวัตร ๒๑ กุมภาพันธ์ รศ.๑๑๗.

๒. หจช., ร.๕ ต.๔/๑๑๕ พระยามหาโยธา-กรมเทววงษ์ ๑๔ กันยายน รศ.๑๑๒.

เขาไม่ไหวแล้ว ถึงจะยอมก็ยิ่งดีกว่าความในหนังสือสัญญา รศ.๑๑๒ ซึ่งห้ามไม่ให้เรามีทหารในเมืองนั้น เสียชาติที่เดียว เรื่องรถไฟ....เมื่อทางที่เราจะเป็นทางของเราได้แล้ว ความน่ากลัวที่ว่าอาจจะเป็นรถไฟสายเมืองแมนจูเรียได้นั้น ก็น้อยลงเป็นอันมาก...^๑

ตลอดระยะเวลาที่ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสตึงบ้างหย่อนบ้างนั้น หนังสือพิมพ์ในฝรั่งเศสมักจะลงข่าวยุงเสมอ บางครั้งก็ลงข่าวผิดโดยมักจะเสนอข่าวว่า ประเทศไทยทำการละเมิดในบริเวณปลอดทหาร โดยส่งทหารเข้าไปในเขตนี้ หรือลงว่าคนในบังคับฝรั่งเศสไม่ได้รับความเป็นธรรม เป็นต้น

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป เพื่อเชื่อมสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับประเทศต่างๆในปี ค.ศ.๑๘๙๗ นั้น เหตุการณ์ทางชายแดนไทย-ฝรั่งเศสไม่มีที่ท่าว่าจะสงบลงได้ นอกจากนั้นหนังสือพิมพ์ต่างประเทศฉบับหนึ่งในเมืองไทย คือ สยามฟรีเพรส "Siam Free Press" ก็พยายามลงข่าวใส่ร้ายประเทศไทย เพื่อหวังที่จะทำลายการเสด็จประพาสฝรั่งเศสของพระองค์ไม่ให้เกิดผลขึ้นได้ จนพระองค์ทรงวิจารณ์การกระทำของหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ว่า

...He is trying now to stir up agitation against now my success tour as has been traced to the incident I telegraph you...^๒

พระองค์พยายามที่จะให้ซาร์แห่งรัสเซียเข้ามาทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยวิกฤตการณ์ไทย-ฝรั่งเศส โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่ชายแดนแม่น้ำโขง แต่ฝรั่งเศสไม่ได้แสดงกิริยาที่จะตอบตกลงด้วย ดังที่พระนางเจ้าเสาวภาได้ทรงวิจารณ์การกระทำของฝรั่งเศสว่า

...เขาไม่ปรารถนาจะตกลงกันตามทางที่ได้ตกลงกันไว้แต่ก่อนนั้น ก็เพราะเขาไม่อยากจะหยุดความมุ่งร้ายตามความคิดของเขาที่มีแก่กรุงสยามเป็นอันมาก เสียเลย....ถึงแม้ว่าการที่เมืองพระบางบุกรุกเราในที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงนั้น เป็นการปรากฏชัดว่าข้างฝ่ายเขาทำผิดแท้ ครั้นเราร้องแก่เขา เขาก็ไม่ฟังเสียงเราเสียทีเดียว แลยังซ้ำแล้งทำเป็นไม่รู้ไม่เหนเสียด้วย...^๓

๑. คปท., หมวดสนธิสัญญา หมู่สยาม-ฝรั่งเศส หน้า ๒.๑๔ พระยาสุริยานุวัตร-เจ้าคุณวิสูตรโกษา ๑๓ พฤศจิกายน รศ.๑๒๒.

๒. หจข., ร.๔ ค.๑๑.๑/๑๑ รัชกาลที่ ๔-กรมเทววงษ์ April 1897.

๓. หจข., ร.๔ ค.๑๑.๑/๓๔ พระนางเจ้าเสาวภา-รัชกาลที่ ๔ ๑๗ ตุลาคม รศ.๑๑๖.

ในขณะที่รัฐบาลไทยพยายามเร่งให้ฝรั่งเศสตกลงในกรณีชายแดนนั้น ฝรั่งเศสก็คอยบอกปิด
โดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-รัสเซียดำเนินไปด้วยดีนั้น ฝรั่งเศส
ก็ยังไม่สนใจที่จะเจรจากับไทย

...ไม่แลเห็นว่าฝรั่งเศสคิดอยากจะตกลงอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นประโยชน์ ข้างฝ่ายเขาที่จะ
ถ่วงให้ช้าไว้อย่างเดียวเท่านั้น การที่ชาวเลียมมีหนังสือไปมาก็เพื่อจะไม่ให้ต้องโต้เถียงกันรุนแรง
เกิดเป็นปากเสียงขึ้นในเวลาที่เอมเปอรอร์สเซีย แสดงพระราชประสงค์จะให้ฝรั่งเศสพูดจา
กับเราโดยทางไมตรี เมื่อการสงบไปได้ ก็เป็นอันไม่ได้ทำอะไรให้ร้ายงานไมตรีในการปกปักรักษา
หรือกันเป็นแต่หากฝ่ายเราไม่ตกลงที่จะปกปักรักษาเอง...

สำหรับปัญหาเรื่องการถอนทหารออกจากจีนทบูรนั้น เป็นสิ่งที่รัฐบาลไทยได้พยายามเจรจากับ
กับฝรั่งเศสตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๘๓ ซึ่งแม้แต่ฝ่ายฝรั่งเศสเองก็บอกว่าการที่จะให้ฝรั่งเศสถอนทหารออก
จากจีนทบูรนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก

...มองซิเออเคลาสเซว่าธรรมดาประเทศที่มีอำนาจใหญ่เช่นกรุงฝรั่งเศสนี้ ถ้าได้ปักธงลง
ที่ตรงไหนแล้ว ยิ่งนานไปปรกรากของธงนั้นก็ย่อมจะงอกงามยึดที่แผ่นดินมันขึ้นทุกที ถ้าได้ตกลง
กันเสียในปีสองปี เมื่อภายหลังทำสัญญานั้นก็จะถอนธงขึ้นได้โดยง่าย แต่ครั้งข้าพเจ้ามาจนถึง
บัดนี้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะมารีบร้อนให้ถอนเสียในปีได้อย่างไรได้... ๒

ขณะที่การเจรจายังไม่เสร็จสิ้นนั้น ไทยก็พยายามที่จะให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ฝรั่งเศส
ดีขึ้น โดยการเริ่มจ้างชาวฝรั่งเศสเข้ามารับราชการในไทย ดังที่กรมพระสมมติอมรพันธ์ได้ทรงกล่าว
กับพระยาสุริยานุวัตรว่า

...You already know why we desire to engage French engineer, if it
will make a favourable impression as we wanted... ๓

๑. ตปท., หมวดสนธิสัญญา หมุดสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส แห่ง ๒.๓ รัชกาลที่ ๔-กรมเทววงษ์

๑๐ สิงหาคม รศ.๑๑๗.

๒. ตปท., หมวดสนธิสัญญา หมุดสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส แห่ง ๕.๒๐ พระยาสุริยานุวัตร-
กรมเทววงษ์ ๒๑ มกราคม รศ.๑๒๐.

๓. หจข., ร.๔ ผ.๑/๒๐ กรมสมมติ-พระยาสุริยานุวัตร ๒๖ มิถุนายน ค.ศ.๑๘๐๒

หรือการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์ แก่ประธานาธิบดี
ฝรั่งเศสคนใหม่ของฝรั่งเศสในปี ค.ศ. ๑๙๐๒

อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่แน่ว่าการยกหลวง
พระบางให้ฝรั่งเศสคราวนี้จะสามารถทำให้ฝรั่งเศสหยุดแต่เพียงนี้หรือไม่ เพราะข้อเรียกร้องต่างๆ
ของฝรั่งเศส แสดงออกมาให้เห็นชัดว่าฝรั่งเศสคิดจะรวมประเทศไทยให้เป็นอาณานิคมของตน ดังที่
พระองค์ได้ทรงมีโทรเลขถึงพระยาสุริยานุวัตรว่า

...Besides these obstacles H.M.'s Government are anxious to know
whether you are convinced that this will be the only and last sacrifice
the French Government will require from us + have you any reason to
believe that your offering such appointments the French Government
will agree finally to settle the matters...

ในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๐๔ รัฐบาลก็สามารถยุติปัญหาจีนทูนริกับฝรั่งเศสได้โดยต้องยก
หลวงพระบางให้แก่ฝรั่งเศสตามที่ฝรั่งเศสต้องการ นอกจากนั้นยังเป็นการแลกเปลี่ยนทางศาลคืนจาก
ฝรั่งเศสได้บ้างเล็กน้อย โดยที่ฝรั่งเศสยอมผ่อนผันในอำนาจทางศาลให้แก่รัฐบาลไทย ในคดีแพ่ง
ที่ให้แก่คนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศสขึ้นศาลต่างประเทศ แต่มีข้อยกเว้นว่ากงสุลฝรั่งเศสมีสิทธิถอน
คดีไปพิจารณาคดีเองได้ ถ้าไม่พอใจคำพิพากษาของศาลต่างประเทศ

แม้การตกลงครั้งนี้ จะเป็นไปโดยที่ไม่มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นก็ตาม ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมถอน
ทหารออกจากจีนทูนริอย่างง่ายๆ เพราะกว่าจะถอนทหารออกก็ในราวปี ค.ศ. ๑๙๐๖ อย่างไรก็ตามเมื่อ
การตกลงระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเป็นไปด้วยดีนั้น น.ส.พ. อังกฤษฉบับหนึ่งที่ชื่อ ไทม์ (Times) ได้
เขียนวิจารณ์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสว่าดีขึ้นตามลำดับ เพราะทั้งสองประเทศสามารถ
ตกลงกันได้โดยไม่มีเหตุการณ์อะไรต่างๆเกิดขึ้น

...A policy of somewhat imitation is still evident, but apart from
this the relation of France with Siam are non agreeable than they

๑. ด.พ., หมวดสนธิสัญญา หมู่อสัญญายาม-ฝรั่งเศส แห่ง ๒.๑๓/๗ รัชกาลที่ ๕-

พระยาสุริยานุวัตร พุทธศักราช รศ. ๑๒๒.

have been for many years. The evacuation of Chantaboon took place without incident; the delimitation by a mixed Commission of the frontier of Luang Prabang is being effected without friction...

หลังถอนทหารออกจากจันทบุรี แทนที่ฝรั่งเศสจะถอนกองทหารออกจากเมืองไทย กลับไปตั้งมั่นที่เมืองตราดแทน และมีข่าวลือออกมาเสมอว่า ฝรั่งเศสจะคืนเมืองตราดให้แก่ไทย ซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์ว่าฝรั่งเศสคงต้องการพระตะบอง เสียมราฐ เป็นการตอบแทนแน่นอน

...ปรีณสวัสดิมาเมืองเคนมาร์กได้บอกว่าพวกฮิสต์เอเซียติกัมปะนี เขาได้ทราบว่ามีฝรั่งเศสอยากจะคืนเมืองตราด และเกาะข้างให้ ข้าได้ว่าการที่จะคืนนั้นคงต้องแลกที่อื่น... ครั้นเมื่อ ๒-๓ วันนี้ก็ได้รับโทรเลขหม่อมชาติเดชอุดมว่าได้ทราบจากคนเมืองนครเสียมราฐว่า ขุนนางพวกที่มาในกองข้าหลวงออกพูดว่า ข้าหลวงจะขอคืนเมืองตราดแลกกันกับเมืองพระตะบองแลเสียมราฐ ความจริงมาปรากฏขึ้นบัดนี้ กำหนดที่คอมมิชชัน ๒ ฝ่ายจะได้เข้ามาปรึกษากันในกรุงเทพฯ ก็อยู่ในก่อนนำเวลาที่เราจะไป... ๒

ในที่สุดเพื่อให้ได้เมืองตราดกลับคืนมา ไทยจึงลงนามในสัญญากับฝรั่งเศสเมื่อ ๒๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๐๗ โดยยกเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ให้แก่ฝรั่งเศส ในขณะที่เดียวกันฝรั่งเศสก็ผ่อนผันในด้านการศาลให้แก่ไทย โดยให้คนเอเซียในบังคับฝรั่งเศสอยู่ในอำนาจของศาลต่างประเทศ ทั้งในคดีแพ่งและคดีอาญา

หลังจากปี ค.ศ. ๑๙๐๗ เป็นต้นมา ฝรั่งเศสก็ได้ดินแดนในอินโดจีนทั้งหมดตั้งที่ได้ตั้งใจไว้แต่แรก การคุกคามต่างๆในบริเวณชายแดนระหว่างไทย-ฝรั่งเศสก็ได้ลดลงไปมาก ทรายจันสิ้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี ค.ศ. ๑๙๑๐

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ๑. หจข., ร.๔ ต.๔๑/๑๐ น.ส.พ. "The Time 19 May 1906.
- ๒. หจข., ร.๔ ต.๔/๑ รัชกาลที่ ๕-ม.จ.จรรยา ๔ มกราคม รศ.๑๒๕.